

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XLII

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XLII

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISBN: 975 - 482 - 510 - 6

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 2001

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Prof. Dr.M. Sait YAZICIOĞLU <i>İlahiyat Önlisans Programı (İÖP)</i>	1
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>İslam' da Ötekine Bakış.....</i>	11
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Türkiye' de Din ve Laiklik</i>	41
Prof. Dr. Şevki SAKA <i>İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi</i>	59
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU <i>Akşemseddin de Bazı Tasavvufî Kavramlar-1.....</i>	77
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK <i>Taberî'nin Kıraatları Değerlendirme ve Tercih Yöntemi (Câmiu'l-Beyân an Te'vilî'l-Kur'ân Çerçevesinde)</i>	97
Doç. Dr. Seyfettin ERŞAHİN <i>Sovyetlerin Vakıf Politikası ve Türkistan' da Vakıfların Kamulaştırılması</i>	131
Doç. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN <i>Oriental Studies Conception of Islam in Crusade Period</i>	145
Doç. Dr. Bünyamin ERUL <i>Rivayet Metinlerinde Ravilerin Tasarrufları.....</i>	173
Doç. Dr. Bayram AKDOĞAN <i>Sanat, Sanatçı, Sanat Eseri ve Ahlâk</i>	213
Yrd. Doç. Dr. Bayram AKDOĞAN <i>Câhiz ve Mûsikînin Tesiri Hakkındaki Makalesi.....</i>	247
Yrd. Doç. Dr. Muammer ESEN <i>İbn Teymiyye'nin Kelâmullâh Tartışmalarındaki Yeri.....</i>	257
Yrd. Doç. Dr. Hasan KURT <i>Süfyânî Emevîler Sonrasında Horasan ve Maverâünnehr' de İç Mücadeleler (64/683-85/704).....</i>	273
Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ <i>Câhiz' ın Et-Tebsur Bi' t-ticâre Adlı Risâlesi</i>	305
KİTAP TANITIMI	
Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ <i>Hasan İbrahim Hasan-Ali İbrahim Hasan, en-Nuzum el-İslâmiyye, Mektebetu Nahdeti' l-Misriyye, Mısır, trs, XIV+328 ss.....</i>	333

CÂHİZ VE MÛSİKÎNİN TESİRİ HAKKINDAKİ MAKALESİ

*Yrd. Doç. Dr. Bayram AKDOĞAN**

İslâm düşünce tarihinde önemli yeri bulunan âlimlerden birisi de Câhiz'dir¹. Biz bu çalışmamızda onun Kitâbu'l-Hayevân adlı eseri

* A.Ü. İlahiyat Fakültesi, Türk Din Müsikîsi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî yaklaşık olarak 150-160/767-777 yılları arasında Basra'da dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Biyografisini veren kaynaklara göre dedesi Mahbûb'un, deve çobanlığı yapan bir zenci olduğu ve dolayısıyla Câhiz'in Arap-zenci melezi olduğu söylenmektedir. Patlak gözlü, ince boyunlu, kalın dudaklı, kısa boylu, esmer tenli bir fiziki yapıya sahip olan Câhiz, neşeli, şakacı, zeki, nüktedan ve biraz da cimri olarak bilinen bir kişiliğe sahip olup, ilmi tartışmalardan zevk alan bir şahsiyettir. Gözbebeğinin iri olmasından dolayı kendisine Câhiz lakabı verilmiştir. Küçük yaştan itibaren ilim öğrenme konusunda şiddetli arzusu olan Câhiz'in yaşadığı dönemlerde Basra, ilim ve kültür hayatının çok canlı bir merkezi durumundaydı. Hayatı hakkında çok malzeme bulunan Câhiz'in, gençlik yıllarında çok iyi bir eğitim gördüğü ve devrinin meşhur âlimlerinden ders alarak geniş bir kültüre sahip olduğu söylenmektedir. Geçimini yazmış olduğu eserler karşılığında almış olduğu mükâfatlar ve hediyelerle sağlayan Câhiz'in vaktiyle ticaret yaptığı da söylentiler arasındadır. Hayatının sonuna doğru felç olan Câhiz, hastalığının artması ve hayli yaşlanmış olması nedeniyle Basra'ya çekilmek zorunda kalmış ve 255 veya 256 yılı Muharrem ayında (Ocak 869) yaklaşık olarak 95 yaşlarında iken vefat etmiştir.

Câhiz'in İslâm düşünce tarihinde önemli bir yeri vardır. O, asıl şöhreti yazarlık ve ediplik ile elde etmiştir. Câhizden bahseden müellifler onun üslûbunu takdir etmişler ve onu övmüşlerdir. Her ne kadar İbnü'l-Mukaffa', Sehl b. Hârûn gibi büyük nesir yazarları yetişmişse de, Arap nesri Câhiz ile mükemmel şekline ulaşmıştır.

Câhiz, Arap edebiyatında en çok eser veren müellifler arasında zikredilmektedir. Eserlerinin sayısı hakkında kesin bir rakam vermek mümkün değildir. İkiyüzden az olmamak kaydıyla, eserlerinin sayısını üçyüz altmış'a kadar götürülenler vardır. Pellat tarafından eserleri üzerinde yapılan son araştırmada 244 adet kitap adının tesbit edildiği söylenmektedir. Brockelmann Câhiz'in eserlerinden tesbit edebildiklerini konularına göre tasnif etmiştir (GAL, I/158-159; Suppl., I/ 239-247).

Câhiz'in eserleri ansiklopedik mahiyette olup, konularına göre bunları kesin sınırlarla tasnif etmek güçtür. Onun eserleri Dil ve Edebiyat, Kelâm ve Mezhepler Tarihi, Tarih ve Siyaset, Ahlâk, Sanat ve Ticaret gibi ana konular altında toplanabilir.

içerisinde bulunan ve seslerin insan ve hayvanlar üzerindeki etkisine dair yazmış olduğu makalesini ele alıyoruz. Bu makale, semâ' yani mûsikî konusunda ele alınan ilk araştırma olarak kabul edilmektedir². Bu sebeple mûsikînin önemini ortaya koyması, insan ve hayvanlar üzerindeki etkisini örnekler göstererek açıklaması sebebiyle mûsikî ilmiyle uğraşanlar açısından büyük önem arz etmektedir. Makale hakkında düşüncelerimizi açıklamadan önce, eserin metnini Türkçe olarak vermeyi, daha sonra da içeriği konusundaki düşünce ve yorumlarımızı sunmayı uygun buluyoruz.

Seslerin Tesiri

Ses, çok enteresan bir olaydır, çeşitli şekillerde kullanılması da şartıktır. Bu sebeple, yıldırım sesi gibi seslerden bazıları öldürücüdür ve bazı nağmeler de coşturucu olup canlara neşe katar ve raks etmeye sevk eder. Öyle ki, bazen kişi bu nağmeler sebebiyle kendini yüksek bir yerden aşağı atar. Bazı sesler de üzücüdür. Makamlı okuyuşlar ve hüznü sesler gibi bazıları da akli giderici ve insanı kendinden geçirici özelliğe sahiptir. Bu seslerin insanlara tesiri, güftenin ifade ettiği anlamdan dolayı değildir, hatta çoğu zaman anlamını dahi bilmeyebilirler. Meselâ Basralı Yahudi bir tabip olan Mâsercûye

Câhiz'in direkt olarak mûsikî ile ilgili eserleri vardır. Risâle fî Tabakâtî'l-Muğannîn (Mûsikî alanında şöhret bulmuş olan müzisyenlerin listesi) gibi müstakil eserleri yanında, çeşitli konular içerisinde zikredilen ve mûsikîyle ilgili olan makaleleri de vardır. Meselâ müellifin Kitâbu'l-Hayevân adlı eserinin içinde seslerin insanlara ve hayvanlara etkisi adlı bir konu vardır. Yine Kitâbu'l-Kıyân adlı eserinde mûsikînin içkili ve kadınlı meclislerdeki durumu ve hükmü ele alınarak mûsikînin meşrûiyeti ve onun güzellik ve aşkla ilgisi üzerinde durulmaktadır. Müellifin et-Tâc fî Ahlâkî'l-Mülûk adlı eserinin üçüncü bölümünde, özellikle Emevîler ve Abbâsîler döneminde yaşanan eğlence ve mûsikîye dair âdet ve uygulamalar ve folklorik bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler mûsikî tarihi açısından çok önemlidir. Bu eserler göz önünde tutulacak olursa, Câhiz'in mûsikî anlayışı üzerinde müstakil bir çalışma yapmanın doğru ve yerinde olacağı kanaati bizlerde hasıl olmaktadır. Câhiz Hakkında daha geniş bilgi için bkz. "Câhiz"; Ramazan Şeşen, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, VII/20-24, İstanbul 1993. "Câhiz'in İmamet Anlayışı"; Yrd. Doç. Dr. Sabri Hizmetli, A.Ü.İ.F. Dergisi, XXVI/681-682, Ankara 1983.

2 *Ferhu'l-Esmâ' bi-Ruhasi's-Semâ; Muhammed eş-Şâzelî et-Tûnusî, Tahkîk ve Takdim: Muhammed eş-Şerîf er-Rahmûnî, Dâru'l-Arabîyyeti li'l-Kitâb, 1985, s. 15. Muhammed eş-Şâzelî'ye göre Câhiz, semâ' (mûsikî) konusunu ilk olarak kaleme alan âlimdir. Ondan sra İbn Kuteybe (ö.H. 276) Kitâbu'r-Ruhsati fi's-Semâ'; İbn Hurdazbih (ö.H.300) Kitâbu'l-Melâhî; Ebû Mahsûr el-Bağdâdî et-Temîmî eş-Şâfî (ö. H. 429) Kitâbu's-Semâ' ve İbn Hazm el-Endülüsî (ö. H. 456) Risâletün fi'l-Ğinâ adlı eserleri telif etmişlerdir.*

(ماسرجويه) veya Mâsercîs³, Ebu'l-Hûh'un okuduğu Kur'an sebebiyle ağlamıştır. Kendisine;

-İnanmadığın halde Allah'ın Kitabı yüzünden niçin ağladın?
Denildiğinde;

-Beni ancak onun nağmesinin hüznü ağlatmıştır! Demiştir.

Seslerden bazıları da vardır ki, çocukları uyutmaktadır.

Seslerin Hayvanlar Üzerindeki Tesirleri

Binek hayvanları, binicisinin söylediği nağmelere kulak verir. Deve, yola koyulduğu zaman, önce sürücüsünün şarkısına kulaklarını verir, sonra şevki çoğalır ve yürüyüşteki hızı artar. Balıkçılar kurdukları ağlarına ses yardımıyla balıkları çekerler. Bunu da yanlarında taşıdıkları sopayı peş peşe karışık sesler çıkaracak şekilde vurmak suretiyle yaparlar ve çeşitli balıklar gözlerini bir noktaya dikerek bu sese kulak verirler böylece ağa girerler. Kuşları yakalamak için de taslara vurulur. Saldırmağa hazırlanan aslana da taslara vurarak mukabelede bulunulur ki, bu sesler onu ürkütür ve kaçıtır.

Mantık kitabının yazarı, geyiklerin ıslık sesi ve nağme ile avlandığını söylemektedir ki geyik, bu güzel sesi çıkararak kişinin sesini duydukça uyumamaktadır. Geyik avcıları, hayvanı sesle böylece oyalarlar ve arkasından usulca yaklaşırlar, geyiğin kulaklarını düşürdüğünü gördükleri zaman da hemen üzerine atılırlar. Şayet bu esnada geyiğin kulakları dik ise onu yakalamanın imkânı yoktur.

Islık çalarak binek hayvanları sulanır, kuşlar da ıslıkla tohumları yemekten kovalanır. Mantık kitabının sahibi; şiddetli gök gürültüsü esnasında şayet balık su yüzeyine yakın bir yerde yüzüyorsa, bu gürültü onun yumurtalarını vaktinden önce atmasına sebep olur demekte ve çoğu zaman da yumurtaların vakti gelince, gök gürültüsünü dinleyerek

3 M. 720' den sonra vefat etmiştir. Basra'lı Yahudi bir tabiptir. M. 683-720 yılları arasında Emevî Halifelerinin hizmetinde bulunmuştur. Halife Mervan'ın isteği üzerine Keşiş (القس) Hârûn'un "Kitâbu't-Tıb" adlı eserini Süryânice'den Arapça'ya çevirmiştir. Bu kitap, tıp alanında ilk Arapça eserlerden biridir (bkz. el-Müncid fi'l-Lügati ve'l-A'lâm, Beyrut, 1986, s. 628). "اهرن" kitabını Süryânice'den Arapça'ya çevirmiş, ayrıca "كتاب العين", "كتاب في الغذاء", "سمناش" ünvanıyla üç te'lifi daha vardır (bkz. Kâmusu'l-A'lâm; Şemseddin Sâmi, İstanbul 1316, VI/4108).

yumurta süresini tamamlar ve ondan sonra dinlenme günleri başlar diye söylemektedir.

Sesin Yılan Üzerindeki Etkisi

Yılan, yaratılış itibariyle sese göre hareket eden çeşitli hayvan türlerinden sadece biridir. Yılan eğiticisi, yılanı yaklaşıyor önünde el çırpıtığında ve sesinin şiddetini gittikçe artırmak suretiyle konuştuğunda yılan, delikten var gücüyle eğiticisine doğru koşar. Bilmeyenler de yılanın itaatten ve karşı gelme korkusundan dolayı çıktığına ve delikte bulunan bir âmirin, yılanı muskaya itaat için çıkardığına ve dolayısıyla muskacıya, delikte bulunanlar tarafından itaat edildiğini zanneder. Zaten halk da böyle şeylere hemen inanır⁴.

DEĞERLENDİRME

Yukarıda Türkçe metnini verdiğimiz Câhiz'in bu makalesi, genel anlamda sesin insanlar ve hayvanlar üzerindeki tesiri hakkında ele alınmış ilk yazı olduğuna dair bilgiyi yukarıda vermiştik. Müellifin de söylediği gibi, gerçekten ses olayı çok enteresan ve kullanıldığı alanlara göre de çok şaşırtıcıdır. Biz, çok muhtasar olarak geçilen bu makaledeki bazı hususları biraz daha açıklayıcı mahiyette ele almak istiyoruz.

Ses Olayı, Seslerin İnsan ve Hayvanlarla İlgisi

Ses: "kulağın duyabildiği titreşim, kulakla duyulan, işitilen şeylerin tamamı" veya "ciğerlerden gelen ve gırtlaktan geçen havanın meydana getirdiği titreşim dalgası"⁵ olarak tarif edilmektedir. Ses ya insan hançeresinden, yahut da insan hançeresini taklit ederek yapılan enstrümanlardan çıkar. Aslında ses sadece bunlarla da kalmayıp, cisimlerin birbirine çarpması, bir şeyin düşmesi veya patlamasıyla çıkabilen hava titreşimleri de vardır ki, bunlar da ses meydana getirir fakat, bu çeşit yankılara daha çok gürültü denilmektedir.

Ses, cisimlerin hava boşluğundaki titreşimlerinin kulağımız üzerinde meydana getirdiği etkiye denir. Ses, fizikî bir olaydır. Sesler iki çeşittir:

4 Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz (150-225/767-839); el-Hayevân, IV/191-195, Tahkîk ve Şerh: Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Câhiz, Mısır 1356/1938-1364/1945.

5 Örneklerle Türkçe sözlük; Haz. Komisyon, M.E.B. Yay. IV/2507-2508, Ankara 1996.

- a- Düzenli titreşimlerin meydana getirdiği müzikal sesler,
- b- Düzensiz titreşimlerin meydana getirdiği gürültü veya müzikal olmayan sesler⁶.

İnsan ve hayvanlardaki duyu organları belli bir şiddete kadar olan seslere tahammül eder. Daha fazla seslerden rahatsız olur ve zarar görür. Meselâ yıldırım sesinin şiddetinin çok fazla oluşu, öldürücü bir etki yapar. Buna tahammül etmek mümkün değildir. Bundan hayvanlar da rahatsız olur ve zarar görür. Kapalı bir salonda yüksek sesle yapılan bir müzik de duyu organları için zararlı olmakla birlikte, insan buna tahammül ediyor, tahammül edemediği zaman oradan ayrılmak durumunda kalıyor. Bu sebeple çoğu salonlarda bu konuda uyarıcı yazılar bulunur.

Burada gürültü dediğimiz seslerle, bir ahenk içerisinde sıralanmış nağmeleri birbirinden ayırmak gerekir. Seslerin gelişi güzel bir araya getirilmesiyle gürültü, bir insicâm ve uyumla toplanması da nağmeyi, nağmelerin toplanması da mûsikîyi meydana getirmektedir. Bilinen anlamda müzik, bir takım notaların ahenkli bir biçimde ardarda çalınmasıdır. Asıl anlamında ise müzik; renklerde, şekillerde, bitkilerde ve bunların birbirleriyle olan etkileşimlerinde gizlidir⁷.

İbn Sînâ mûsikîyi şöyle tarif etmektedir: "Mûsikî, riyâzî (matematiğe ait) ilimlerin üçüncüsüdür. Bu ilmin birinci kısmında nağmelerin (seslerin) durumlarından ve bu nağmelerin kulağa hoş gelmesi için, ne şekilde te'lîf edilebileceğinden, ikinci kısmında ise, nağmelerin arasına giren zamanların uzunluk ve kısalık bakımından ölçülerinden söz edilir"⁸.

Jean Jacques Rousseau: "Mûsikî, sesleri kulağa hoş gelecek şekilde terkiib etmektir". Bazılarına göre de mûsikî, ölçülü sesler vasıtasıyla estetik bir tesir ve heyecan meydana getirebilme sanatıdır⁹.

6 Zekâi Kaplan; Dinî Mûsikî Dersleri, M.E.B. Yayınları, No: 2219, İstanbul 1991, s. 22.

7 Sufi Inayet Khan; Müzik İnsan ve Evren Arasındaki Köprü, Çevirenler: Kaan H. Ökten, Tuğrul Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1994, s. 36-37.

8 İbn Sînâ, Ebû Ali el-Huseyn b. Abdillâh (370-429/980-1037); eş-Şifâ er-Riyâziyyât Cevâmî'u İlmî'l-Mûsîka, Tahkîk: Zekerîya Yusuf, Kahire 1956, s. 17.

9 Ahmed Muhtar Ataman, Mûsikî Tarihi, I/1, İstanbul 1928.

Başka bir tarifile mûsikî, yazıyla ifade edemediğimiz duygu ve düşüncelerimizi nağmelerle anlatma sanatıdır. Dâvud peygamber de vermeyi düşündüğü mesajları, şarkı ve ilâhilerle ritmik bir şekilde inananlara iletmeye çalışmıştır¹⁰. İnsan tabiatı itibariyle güzel nağmelerden hoşlanır. Böyle nağmeler canlara can katar ve insan da bu nağmelerle coşarak ya bir şeyler söyler veya raks eder. Öyle ki, bu nağmelerden aşırı derecede etkilenince acıyı sızıyı unuttur, hatta kendini ölüme götürecek tehlikeleri de görmez olur. Nitekim son zamanlarda çıkan bir takım şarkıların, güfte ve nağmeleriyle bilhassa gençler üzerinde etkili olması yüzünden, zaman zaman intihar ve yaralanma olayı meydana gelmektedir. Bazı nağmelerin de insanı üzdüğü bilinmektedir. Meselâ sabâ makamı hüzünlendirici bir özelliğe sahiptir. Bu sebeple onunla ancak hüzünlü güfteler okunur, sevinç ve aşk ifade eden sözleri sabâ makamıyla okumak doğru değildir. Bir mûsikî eserinde güfte ve makam birliği çok önem arz eder.

Bazı makamlı okuyuşların, insan bünyesi ile yakından ilgisi vardır. Bu tip eserlerin, bazı insanlara etkili olması için sözlerinin anlaşılır olması da şart değildir, hatta enstrümental olabilir. Yukarda metinde geçen Yahudi Mâsercûye ile ilgili olay, bir hakikati yansıtmaktadır. Peygamberimiz (S.A.V.) güzel sesin insan üzerindeki etkisini bildiği için Kur'ân'ın ve Ezânın güzel sesle ve sesi güzel olanlar tarafından okunmasını tavsiye etmiştir¹¹. İşte mûsikînin bu özelliği yüzyıllardan beri bilindiği için de özellikle Müslüman Türkler tarafından tedâvi amacıyla kullanılmıştır¹². Günümüzde de en önemli ruhsal sorunlar arasında, stres ve sinir bozuklukları önde gelir. Bunun sebebi de aşırı aktivitedir. Hayat her geçen gün doğallıktan biraz daha uzaklaşmakta ve suni bir hale gelmektedir. İnsanların ruhsal sağlıklarına kavuşabilmeleri, kendilerini dinleme sanatını hayata geçirebilmelerine ve insan ruhunu yüceltici

10 Sufi Inayet Khan, a.g.e., s. 16.

11 "Kur'ân'ı seslerinizle süsleyiniz. Çünkü güzel ses, Kur'ân'ın güzelliğini artırır." (Ebû Abdillâh b. İsmail el-Buhârî; Sahîhu Buhârî, Kitâbu't-Tevhîd, bâb: 52, İstanbul 1315; Ebû Dâvud, Vitir: 20' de rivâyet etmiştir). "Her şeyin bir süsü vardır. Kur'ân'ın süsü de güzel sestir." (Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî; el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr, II/125, Mısır 1954).

12 Bkz. Ruhi Kalender; "Ruh Hastalıkları Tedâvisinde Mûsikî", Din Öğretimi Dergisi, Yıl: 1985, Sayı: 4, s. 47-55. Aynı Müellif; "Türk Mûsikîsinde Kullanılan Makamların Tesirleri", A.Ü.İ.F. Dergisi, XXIX/361-375, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1987. Hastasını muayene eden bir hekim, onu rahatlatılmak için, kullandığı ses tonuna özellikle dikkat etmelidir. Zira güzel bir ses tonuyla konuşan bir hekim, en iyi ilâçtan daha etkili olmaktadır. Hekimin ses tonuyla hastasına güven duygusunu vermesi, tedâvi açısından çok önemlidir (Sufi Inayet Khan, a.g.e., s. 100).

nağmeleri dinlemeye bağlıdır¹³. Yine, sabâ makamıyla güzel bir tarzda okunan sabah ezânının, insanı etkilediğini ve uykusunu kaçırıp yatağından kaldırdığını bir çok mülâkatlarımızda duymuşuzdur. Her makamın etkisiyle ilgili vakitler vardır. Meselâ:

Subhu kâzib¹⁴ vaktinde râhevî ile, subhu sâdık vaktinde hüseyinî makamıyla, güneşin iki mızrak boyu yükselmesi vaktinde rast makamıyla, günün yarısında zengüle makamıyla, öğle vaktinde uşşak makamıyla, iki namaz (öğle ile ikindi) arasında hicâz makamıyla, ikindi vaktinde irak makamıyla, güneş batarken isfahan makamıyla, akşam vaktinde nevâ makamıyla, yatsı vaktinde büzürg makamıyla ve uyku vaktinde muhâlif makamıyla bestelenmesi veya okunması gerekir. Şayet muhâlif makamıyla uyuyamazsa, o zaman onun zıddı olan şehnâz makamıyla okumaya devam ederse uykusu gelir¹⁵ denilmektedir. Ne zaman, hangi müziğin çalınacağı konusunun bir zevk meselesi olduğu iddiası tartışılabilir. Fakat geceleyin çalınması gereken bir makamın, öğle vakti çalınmasıyla, onun tüm ihtişamının kaybolduğu da bilinmelidir¹⁶. Özellikle çocukları uyutmak için mûsikînin kullanılması halk tarafından en çok bilinen uygulamalardan biridir. Henüz konuşmayı bilmeyen ve kendisine söyleneni anlamayan küçük çocuğa, yumuşak seslerle hakaret etmeniz bile sevinir, tam tersine güzel övgüleri sert bir dille söylerseniz ağlar. Burada çocuk için önemli olan sesin frekansıdır yoksa sözlerin niteliği değil. Çocuklar, renklere ve şekillere ilgi göstermeden önce sese karşı duyarlılık gösterirler¹⁷.

Sesin hayvanlar üzerindeki etkisi daha başkadır. Meselâ kalabalık bir sayıya sahip bir koyun sürüsünü meralarda bir arada tutmak çok zordur fakat, bir kaval ustası olan çoban için bu hiç de güç değildir. Koyunlar, bir taraftan otları yemeğe çalışırken, kulakları sürekli çobanın kavalındadır. Kavalıdan gelen yanık nağmeleri bırakıp gitmek istemezler¹⁸. Bilhassa Arap Edebiyatında çok yaygın olarak bilinen ve

13 Sufi Inayet Khan, a.g.e., s. 53.

14 Yalancı sabah, sabahleyin tan yerinde ilk olarak ortaya çıkıp kaybolan beyazlıktan sonra yine karanlığın bastığı vakit. Fecirden önce geçici olarak tan yerinin ağarması (Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Doğuş Ltd. Şti. Matbaası, Ankara 1980, s. 1150).

15 Muhammed Abdulhamid el-Lâdikî; er-Risâletu'l-Fethiyye, Şerh ve tahkîk: Hâşim Muhammed er-Receb, 1. Baskı, Kuveyt 1406/1986, s. 215, Dipnot: 182.

16 Sufi Inayet Khan, a.g.e., s. 63.

17 Sufi Inayet Khan, a.g.e., s. 17.

18 Edebiyatla ilgili kaynaklarda Kara Koyun hikâyesi Anadolu'nun hemen hemen tamamında bilinen bir hikâyedir şöyle ki:

seyrû seferde develeri yürütmek için okunan şiir ve şarkıların mûsikî açısından önemi büyüktür. Issız bucaksız çöllerin katari olan develer de, adeta vites işlevini yapan şarkı ve şiirlerin, deve kervanları için kaçınılmaz olduğu tarihi vesikalarla kanıtlanmış bir hakikattir. Sağmal hayvanlar üzerinde mûsikî denemeleri yapılmakta ve süt üretimini artırıcı nağmelerin olduğu söylenmektedir¹⁹.

Yaban ördeği ve av türü bazı kuşların avlanmasında da seslerin kullanıldığı veya aynı cinsten kuşların seslerini kaydetmek suretiyle av mahallinde sanki o kuşlardan varmış hissini vermek için, çıkışı güçlü bir teyp yardımıyla yapılan yayını duyan kuşların avcının gizlendiği bölgeye toplandıkları ve böylece avcının da meramına ulaştığı bilinmektedir. Yine balıkçıların da çeşitli sesler yardımıyla balıkları avlarına çektikleri de uygulamalar arasındadır. Özellikle av hayvanlarından geyiğin, kendi cinsinden olan sese ilgisi bilindiği için, ıslık sesine benzer olan ses yardımıyla tuzağa düşürülür. Mûsikîye karşı çok hassas olan geyiğin, bu zaafi nedeniyle, çok ürkek ve hızlı hareket edebilme kabiliyetine sahip olmasına rağmen nağmeler karşısında gevşediği ve üzerine rehâvet çöktüğü ve böylece yakalanması için avcılara fırsat doğduğu çok eskilerden beri bilinmektedir.

At ve eşek türü binek hayvanlarını sulamak için su yalağı önüne götüren binicisi, ona suyunu içirebilmek için ıslık çalar. Özellikle bu hayvanları çeşitli işlerde kullanan insanların zamana çok ihtiyaçları olduğundan, hayvanları su içmek için kendi hallerine bırakmaları imkânsızdır. Bu sebeple, hayvanın susadığını anlayan sahibi, onu su kabının yanına götürünce içmesi için ona ıslıkla müzik yapar.

Aslında müzik eşliğinde bir şeyler yiyip içme olayı insanlar için kaçınılmazdır. Lokantalarda, yeme içme işleminin yapıldığı çeşitli

Fakir bir çoban, sürü sahibi zengin bir ağanın kızını seviyordu. Genç, kızı isteyince, kızın babası gerçekleşmesi imkânsız bir şartla olur der. Genç adam, koyunlarını su yalağına götürmeksizin önce tuzla doyumak zorundaydı. Altı gün boyunca serbest yayılan koyunlara kavalıyla çok güzel nağmeler çalacak, koyunlar susadıkları halde, pınara koşacakları yerde kavalı dinlemek için orada kalacaklar, bırakıp gitmeyeceklerdi. Genç adam kendisine denileni yaptı ve o esnada hayvanlarına hitap eden çok güzel bir nağmeyi buldu ve başarılı olarak sevgilisine kavuştu ("La Vie Musicale", Kurt ve Ursula REINHARD, Yazarların Turquie Les Traditions Musicales adlı eseri içinde, s. 259-260, Çev. Bayram Akdoğan, "Bir Avrupalı Gözüyle 1955-60 Yılları Arasında Türkiye'de Mûsikî Hayatı", A.Ü.İ.F. Dergisi, XXXVI/456, Ankara 1997).

19 Yalçın Çetinkaya; İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi, İnsan Yayınları, No:107, İstanbul 1995, s.97.

yerlerde, müziğin teyp, radyo, televizyon gibi ya cihazlar yardımıyla veya canlı olarak yapıldığını hatırlarsak, hazmı kolaylaştırdığı, ve rahat yemek yeme imkânını sağladığı bir gerçektir.

Eski Hint ve Doğu geleneklerinde düdükler çalarak yılan oynatmak, Anadolu ve Trakya'nın bazı yerlerinde defle ayı oynatmak gibi halkın hoşlandığı gösteri türlerinden olup, bazı kişiler bu yolla para kazanmaktadır. Belli bir müzik ve ritim eşliğinde bazı hareketleri yapmaya alıştırmış olan kedi, köpek gibi hayvanlar, eşliğinde sürekli olarak eğitildikleri müziği duydukları zaman alıştıkları hareketleri hemen yapmaya başlarlar, seyredenler de o anda hayvanın kendisine verilen emri yaptığını görenek, sahibine itaat ettiğine kani olurlar.

Görülüyor ki, Câhiz'in yaklaşık olarak 1200 yıl önce muhtasar olarak kaleme almış olduğu ve mûsikînin insan ve hayvanlar üzerindeki etkilerine dair vermiş olduğu bilgiler hemen hemen bu günkü bilgilerden çok farklı bilgiler değildir. Zamanın ilerlemesi, teknik âlet, araç ve gereçlerin çoğalmasıyla bu olayın incelikleri fark edilmiş, örnekleri çoğalmıştır. Özellikle İslâm toplumunun henüz fazla bir değişiklik yaşamadığı bir dönemde Câhiz'in, mûsikînin tesirine ait vermiş olduğu bu bilgiler gerçekten hayretleri muciptir. Ses ve mûsikî adına sadece develeri yürütmek için kullanılan şarkılarla, muhafazakâr çevrelerin de bazı toplantılarda def eşliğinde okudukları geleneksek güftelerle, işret meclislerinde çalgı çalıp eğlenmekten başka fazla bir şey bilinmeyen böyle bir dönemde, kısaca bu günkü müzik dünyasıyla kıyası mümkün olmayan daha az gelişmiş bir müzik yapısının ve anlayışının bulunduğu hicrî 200 yıllarında, böyle bir eserin yazılması ve ses gibi fiziksel bir olayın böyle inceliklerinden bahsedilmesi, müzik tarihimiz açısından çok önemli bir başlangıçtır.

KAYNAKLAR

ATAMAN, Ahmed Muhtar, Mûsikî Tarihi, İstanbul 1928.

EL-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh b. İsmail; Sahîhu Buhârî, I-VIII, İstanbul 1315.

EL-CÂHİZ, Ebû Osman b. Amr b. Bahr (150-225/767-839); el-Hayevân, I-VII, Tahkîk

ve Şerh: Abdu's-Selâm Muhammed Hârun, Mektebetu'l-Câhiz, Mısır 1356/1938-1364/1945.

- ÇETİNKAYA, Yalçın; İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi, İnsan Yayınları, No:107, İstanbul 1995.
- DEVELLİOĞLU, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara 1980.
- HİZMETLİ, Sabri; "Câhiz'in İmâmet Anlayışı", A.Ü.İ.F. Dergisi, XXVI/681-716, Ankara 1983.
- İBNİ SÎNÂ, Ebû Ali el-Huseyn b. Abdillâh (370-429/980-1037); eş-Şifâ er-Riyâziyyât Cevâmi'u İlmi'l-Mûsîka, Tahkîk: Zekeriya Yusuf, Kahire 1956.
- KALENDER, Ruhi; "Ruh Hastalıkları Tedâvisinde Mûsikî", Din Öğretimi Dergisi, Yıl: 1985, Sayı: 4, s. 47-55.
- ; "Türk Mûsikîsinde Kullanılan Makamların Tesirleri", A.Ü.İ.F. Dergisi, XXIX/361-375, A.Ü. Basımevi, Ankara 1987.
- KAPLAN, Zekâi; Dinî Mûsikî Dersleri, M.E.B. Yayınları, No: 2219, İstanbul 1991.
- EL-LÂDİKÎ, Muhammed Abdulhamid; Risâletu'l-Fethiyye, Şerh ve Tahkîk: Hâşim Muhammed er-Receb, 1. Baskı, Kuveyt 1406/1986.
- El-Müncid fi'l-Lügati ve'l-A'lâm, Beyrut 1986.
- Örneklerle Türkçe Sözlük; Haz. Komisyon, I-IV, M.E.B. Yay., Ankara 1995-1996.
- REINHARD, Kurt ve Ursula; "La Vie Musicale", Yazarların Turquie Les Traditions Musicales adındaki eseri içinde, s. 239-263. Çev. Bayram Akdoğan, "1955-60 Yılları Arasında Türkiye'de Mûsikî Hayatı", A.Ü.İ.F. Dergisi, XXXVI, 443-459, Ankara 1997.
- Sufi Inayet Khan; Müzik İnsan ve Evren Arasındaki Köprü, Çevirenler: Kaan H. Ökten, Tuğrul Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1994
- Es-SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman; el-Câmiu's-Sağîr fi-Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr, I-II, Mısır 1954.
- EŞ-ŞÂZELÎ, Muhammed; Ferhu'l-Esmâ' bi-Ruhasi's-Semâ', Tahkîk ve Takdim: Muhammed eş-Şerîf er-Rahmûnî, Dâru'l-Arabiyyeti li'l-Kitâb, Trablus 1985.
- Şemseddin Sami; Kâmusu'l-A'lâm, I-VI, İstanbul 1316.
- ŞEŞEN, Ramazan; "Câhiz", T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, VII/20-24, İstanbul 1993.